

Muhammed
Aruçi

Klasik ve Modern Filoloji Fakültesi (2001-2011), Saraybosna Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi (2005-2007) ve Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde (2007-2009) ders verdi. 2013'te İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı, aynı yıl profesörlüğe yükseltildi. Evli ve dört çocuk babası olan Aruçi 15 Kasım 2013 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Fâtiha Camii'nde kılınan namazının ardından naaşı Vrapçiste'ye götürüldü ve orada babasının yanına defnedildi.

Muhammed Aruçi kelâm ve mezhepler tarihi yanında İslâm tarihi, Arap dili ve edebiyatı, Balkanlar ve Ortadoğu'nun siyasal ve kültürel durumu hakkında da araştırmalar yapmış, Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki müslümanların tarihi, kültürü ve sosyopolitik yapısıyla ilgili uluslar arası konferanslarda tebliğler sunmuş ve müzakerelerde bulunmuştur. Eski Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan milliyetçi akımlar, İslâm düşmanlığı ve müslüman halka yönelik saldırılar karşısında özeld müslüman Arnavut kimliğinin korunması, genelde Balkan müslümanlarının değerlerine sahip çıkılması hususunda gayret sarfetmiştir. Bu çerçevede hayır kurumlarını Balkanlar'daki müslümanların eğitimine ve değerlerinin korunmasına yönelik hizmetlere teşvik etmiş, bazı hayır çalışmalarına bizzat ön ayak olmuştur. Babası Kemal Efendi'nin özel ilgisiyle başlayıp devam eden eğitim öğretim hayatı kendisine güçlü bir İslâmî kişilik kazandırırken çocukluğundan itibaren Balkanlar'da tanık olduğu çalkantılı siyasal dönemler ve etnik çatışmalar onda millî kimliğine sahip çıkma, miras aldığı kültürel yapıyı koruma ve yeni nesillere aktarma bilincini güçlendirmiştir. Balkanlar'a, özellikle de Makedonya'ya olan bağlılığı, Mısır'a ve

Arap dünyasına, ayrıca Türkiye'ye olan sevgisi onun düşünce ve davranışlarında iz bırakan önemli unsurlardır. Aruçi'nin yanında Boşnakça, Sırpça, Hırvatça ve Bulgarca gibi Balkan dillerine de âşina olan, Fransızca ve İngilizce de bilen Muhammed Aruçi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde yazma eserlerin neşri için oluşturulan Tahkik Komisyonu'nda görev almıştır.

Eserleri. 1. *Kemal Efendi Aruçi-Şiirlerim* (Üsküp 1999). Babasının şiirlerinin kendisi tarafından derlenmiş şekli olan eseri Mithat Hoxha Arnavutça'ya çevirmiştir (Shkup 2000). 2. *Nüreddin eş-Şâbûnî, el-Kifâye fi'l-hidâye*. Aruçi'nin *Nürüddin eş-Şâbûnî ve ârâ'ühü'l-kelâmiyye min kitâbihi'l-Kifâye fi'l-hidâye* başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır (Beyrut 2013). 3. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye ait eserin Bekir Topaloğlu ile birlikte neşridir (Ankara 2003; Beyrut 2007). Bu eser İran Kültür Bakanlığı'nca "2008 yılının eseri" olarak kabul edilmiş ve nâşirleri ödüllendirilmiştir. Aruçi'nin henüz basılmamış eserleri: 1. *Kađiyye-tü'l-ülûhiyye 'inde'l-Hünûd* (Câmiatü'l-Ezher, 1979-1980). Hinduizm, Budizm ve Jainizm inançlarındaki tanrı anlayışı üzerine Kahire Üniversitesi'nde hazırlanmıştır. 2. *Münâkaşatü 'amelîyyeti't-tahkîk fi kitâbi'l-İbâne 'an uşûli'd-diyâne li'l-muhaqqîk Dr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd* (Câmiatü'l-Ezher, 1980). Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *el-İbâne 'an uşûli'd-diyâne* adlı eseri üzerine Fevkiyye Hüseyin Mahmûd'un yaptığı tahkik çalışmasının değerlendirilmesidir. 3. *el-Fikrû'l-İslâmî beyne'l-aşâle ve't-tecdîd (telhîşan ve ta'liqan)* (Câmiatü'l-Kâhire, 1980). Ezher Üniversitesi Dârü'lülûm Fakültesi hocalarından Muhammed Kemâl Ca'fer'in *Min Każâye'l-fikri'l-İslâmî* adlı eserinin ilk bölümleri üzerine bir çalışmadır. 4. *Abdülkâhir el-Bağdâdî ve el-Esmâ' ve's-sifât Adlı Eseri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptığı doktora çalışmasıdır (1994).

Aruçi'nin belli başlı makaleleri de şunlardır: "el-Esmâ' ve's-sifât fimâ beyne 'ulemâ'i's-selef ve ehli'l-if'tizâl" (*İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1997, s. 31-46); "Nazre târihiyye havle's-şif'ri'l-'Arabî ve's-su'arâ'i fi şibhi cezireti'l-Balkân" (*İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, İstanbul 2005, s. 85-109); "İbn Hazm Al-Andalusî dhe Vêshtrimet e Tij Mbi Doktrinën e Trinisë" (*Takvim*, Prishtinë 2003, s. 77-100); "Al-Ġunayd Al-Bağdâdî

and the Signs of the Path to Allâh" (*The Arabist: Budapest Studies in Arabic*, sy. 26-27, Budapest 2003, s. 3-16); "The Muslim Minority in Macedonia and its Educational Institutions during the Inter-War Period" (*Islam in Inter-War Europe*, ed. N. Clayer – E. Germain, New York 2008, s. 344-361). Ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne aralarında "Fettah Efendi", "Harâbâtî Baba Tekkesi", "Kalkandelen", "Kosova", "Mostar", "Ohri", "Sâbûnî, Nüreddin", "Sadak, Bekir", "Sancak", "Saraybosna", "Taşköprü (Vardar)", "Usûlü'd-dîn", "Vâsıl b. Atâ", "Yugoslavya" gibi maddelerin de bulunduğu toplam yetmiş sekiz madde yazmıştır. Muhammed Aruçi Türkçe'den Arnavutça'ya çevrilen bazı eserlerin redaksiyonunu da yapmıştır. Bunlar arasında Bekir Topaloğlu'nun *Gruaja në Islam (İslâm'da Kadın*, Stamboll 1997, 2000), *Fletë nga Historia Islame (İslâm Tarihinden Yapraklar*, İstanbul 1999; Tiranë 2001), *Hyrje në Kelâm (Kelâm İlmî-Giriş*, Prishtinë 2002; Bulgarca tercümesi: *Islamsko Bogoslovie [Kelâm] Vavedenie* [Skopje 2009]), *Ekzistenca e Zotit (Allah'ın Varlığı*, Prishtinë 2002), *Bazat e Besimit në Islam (İslâm'da İnanç Esasları*, Prishtinë 2002, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi ile birlikte) adlı eserleriyle Mahmut Esat Coşan'ın *Artikuj* (Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât*'ı, Shkup 2008) adlı eserleri anılabilir (Muhammed Aruçi'nin hayatıyla ilgili bilgiler aile fertlerinden alınmıştır). AYDIN TOPALOĞLU

ÂRZÛ (آرزو)

Sirâcüddîn Ali Hân Ekberâbâdî Gevâliyârî
(ö. 1169/1756)

Hindistanlı sözlük yazarı ve şair.

1099 (1688) yılında Ekberâbâd'da (Agra) doğdu. Lakabı İstî'dâd Han, mahlası "Ârzû"dur. Ali Hân-ı Ârzû veya Hân-ı Ârzû diye anılır. Kendisi baba tarafından nesebinin, Hâce Nizâmeddin Evliyâ'nın müridi ve halifesi olan, Çırâğ-ı Delhî diye meşhur Şeyh Nasîrüddin Mahmûd'un kız kardeşinin oğlu Şeyh Kemâleddin'e ulaştığını söyler. Annesi tarafından nesebi ise Şeyh Muhammed Gavs-i Gevâliyârî'ye ve ondan da Ferîdüddin Attâr'a dayanır. Ârzû, Sultan Evrengzib zamanında kumandan olan babası Şeyh Hüsâmeddin'in süreklî yer değiştirmesi yüzünden hayatının ilk yıllarının çoğunu annesiyle birlikte Gevâliyâr'da

geçirdi. "Hüsâmî" mahlasıyla şiir yazar babası sayesinde şiire ilgi duydu. *Gülîstân*, *Bostân* ve *Pendnâme* gibi klasik metinleri okuyup Farsça'sını güçlendirdi, ayrıca Arapça öğrendi. On dört yaşında Gevâliyâr'da Mîr Abdüssamed Sühan'ın yanında şiir konusunda birkaç ay ders aldı. Abdüssamed'in şehirden ayrılması üzerine Gulâm Ali Han Ahsenî'nin yanına eğitimini tamamladı. İlk gazelini de bu hocasının gözetiminde on altı yaşında iken kaleme aldı.

Babasının vefatı üzerine (1115/1703) orduda hizmet görmek için Dekken'e gitti. Ancak Evrengzîb'in dokuz ay sonra ölümü sebebiyle oradan Gevâliyâr'a, ardından da I. Bahadır Şah şehzâdeler arasındaki mücadeleden galip çıkarak tahta oturunca Ekberâbâd'a geçti. Burada beklediği ilgiyi göremediğinden beş yıl boyunca Dervîş Muhammed diye meşhur Şeyh İmâdüddin'in yanında Arap dili ve edebiyatına dair bilgisini geliştirdi. Bu arada Şah Gülşen, Mirza Hâtim Big, Azîmetullah Kâmil gibi dönemin önde gelen şairleriyle tanıştı ve meclislerinde bulundu. I. Bahadır Şah'ın vefatından (1124/1712) sonra dört oğlu arasında taht kavgası başlayınca Gevâliyâr'a döndü. Bu arada tahta geçen Muizzüddin Cihandar Şah'ın hükümdarlığı kısa sürmüş, kardeşi Muhammed Azîmüştân'ın oğlu Ferruhsiyer onu mağlûp ederek Dehli'de Bâbürlü tahtına oturmuştu. Bâre Seyyidlerî'nin nüfuzu altında geçen bu dönemin ardından Nâsirüddin Muhammed Şah tahta geçti, Ârzû da bir görev almak amacıyla 1720'de Dehli'ye gitti. Dehli'de şair ve devlet adamı Anend Râm Muhlis'in hizmetine girdi, câgîr (tiyûl) mansıbı elde edip kendisine İstî'dâd Han lakabı verildi. Nevvâb İshak Han Mü'temenüddeve ve onun ölümünden sonra oğulları Necmüddeve ve Mirza Muhammed'in hizmetinde bulundu. Yaklaşık otuz beş yıl kaldığı Dehli'den yine taht kavgaları yüzünden 1754'te Eved'e (Avadh) gitti, Nevvâb Sücâüddeve tarafından kabul edildi ve kendisine 300 rupi aylık tahsis edildi. Nevvâbın vefatı üzerine Leknev'e geçti. Ancak ağır bir hastalığa yakalanarak 23 Rebîülâhîr 1169 (26 Ocak 1756) tarihinde Leknev'de vefat etti, naaşı Dehli'ye götürülerek orada defnedildi.

Eserleri. 1. *Sirâcü'l-luğa* (*Sirâcü'l-luğât*). 1735'te tamamlanan eser Farsça bir sözlüktür. Ârzû'nun önsözde belirttiği gibi sözlük önceki lugatlara, özellikle *Burhân-ı Kâfî*'a yönelttiği eleştirileri

ve şairlerin kullandığı Arapça dışındaki kelimelerin açıklamasını da kapsar. Çok sayıda nüshası bulunan eser (Ethé, I, 1352; Ârif Nevşâhî, X/4 [1381 hş.], s. 39-41) henüz neşredilmemiştir. 2. *Çerâğ-ı Hidâyet. Sirâcü'l-İşlâh* diye de bilinir, Safevî dönemi şairlerinde kullanılan terimlerin yer aldığı Farsça bir sözlüktür (Kanpûr 1291, nşr. Muhammed Debîrsiyâki, Tahran 1338 hş.; nşr. Mansûr Servet, Tahran 1363 hş.). 3. *Zevâyidü'l-fevâyd*. Abdülvâsi' Hânsevî'nin aynı adlı eserinin taklidi olup Farsça'da nâdir masdarları ve bunlardan türeyen kelimeleri ihtiva eder (nşr. Esedullah Vâhid, Tebriz 1392 hş.). 4. *Tenbihü'l-gâfilin*. Şeyh Ali Hazîn'e ait şiirlerin tenkididir (nşr. Seyyid Muhammed Ekrem İkrâm, Lahor 1401). 5. *Dâd-ı Sühân*. 1741-1751 yılları arasında kaleme alındığı tahmin edilen eser şiir sanatıyla ilgilidir (nşr. Seyyid Muhammed Ekrem, Ravalpindi 1352 hş.). 6. *Sirâc-ı Münîre*. Ârzû'nun edebî eleştirilerini içeren eser Münîr-i Lâhûrî'nin *Kârnâme-i Münîr*'ine cevap olarak yazılmıştır (nşr. Muhammed Ekrem, İslâmâbâd 1397, *Kârnâme* ile birlikte). 7. *Müşmir*. Müellifin gramer konuları dışında yazdığı tek eseridir. Dil meseleleriyle ilgili çeşitli tahliller ihtiva eden kitapta Celâleddin es-Süyûtî'nin *el-Müzhîr*'i örnek alınmıştır (nşr. Reyhâne Hâtûn, Karaçi 1991). 8. *‘Afiyye-i Kübrâ*. Beyân ilmi hakkında olup müellife göre Farsça'da bu konuda yazılmış ilk kitaptır (Kalkûta 1832, bu eserin zeyli mahiyetindeki meânîye dair *Mevhibet-i ‘Uzmâ* ile birlikte; nşr. Sîrûs Şemîsâ, Tahran 1381 hş.; nşr. Mehdi Rahîmpûr, Tahran 1392 hş.). 9. *Mecma‘u'n-nefâ'is*. Önemli bir tezkire kitabı sayılan eser 1735 şairin biyografisini içerir. Önce Âbid Rızâ Bidâr tarafından 1977'de Hudâbahş Kütüphanesi dergisinde ve ardından müstakil olarak (Patna 1992) kısmen yayımlanmış, daha sonra muhtelif neşirleri yapılmıştır (*Tezkire-i Mecma‘u'n-nefâ'is*, nşr. Zîbünnisâ Ali Han v.dğr., İslâmâbâd 1383-1385; nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1385 hş.). 10. *Nevâdirü'l-elfâz*. Abdülvâsi' Hânsevî'nin *Ğarâyibü'l-luğât* adlı eserinin düzeltilmiş halidir (nşr. Seyyid Abdullah, Karaçi 1330 hş./1951). 11. *Hıyâbân-ı Gülîstân*. Sa'dî'nin *Gülîstân*'ının şerhidir (Delhi 1268; nşr. Mihr Nûr Muhammed Han, İslâmâbâd 1375 hş.). 12. *Şükûfe-i Zâr*. Nizâmî-i Gencevî'nin *İskendernâme*'sinin ilk yarısının şerhidir (Bombay 1277; nşr. Zehrâ İbrâhimoğlî, Tahran 1392 hş.). 13. *Dîvân*. Farsça ve Urduca şiirler yazar

Ârzû'nun kendi ifadesine göre kaside, gazel, mesnevi vb. türlerde yazdığı şiirler 30.000 beyte ulaşmıştır. Bugün eldeki Urduca şiirleri fazla değildir. Baba Figânî'nin divanına cevap olarak yazdığı divanını Nûrülislâm Siddîki neşretmiştir (Dehli 2007). Diğer şiirleri dağınık halde dir. Örfî'nin kasidelerini ve Mîr Necât'in *Gülkeştî*'sini de şerheden Ârzû (Mehdi Rahîmpûr, sy. 40 [1387 hş.], s. 307) *İhşkâku'l-hak*, *Sirâc u Hâc*, *Mî‘yârü'l-efkâr*, *Nağd ber Dîvân-ı Hâkim Lâhûrî*, *Âdâb-ı ‘Aşk*, *Peyâm-ı Şefk*, *Gülzâr-ı Hayâl* ve *Âbrû-yi Sühân* gibi eserler de kaleme almıştır (günümüze ulaşan eserlerinin bir listesi ve muhtevaları için ayrıca bk. Saîd Şeffiyyûn, II/2 [1389 hş.], s. 95-100, 103-104). Ârzû'nun hayatı ve eserleri üzerine çok sayıda makale ve bazı monografiler yazılmıştır (Reyhâne Hâtun, *Ahvâl u Âşâr-ı Sirâceddîn ‘Ali Hân Ârzû*, Delhi 1366 hş./1987; Mehdi Rahîmpûr, *Ber Hân-ı Ârzû: Güftâr-hâyi der Zemîne-i Nazariyyehâ-yi Edebî u Zebânînahîti-yi Sirâceddîn ‘Ali Hân Ârzû*, Kum 1391 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts*, I, 1352-1354; Storey, *Persian Literature*, I/2, s. 834-840; Bindrâban Dâs Hüşgû, *Sefîne-i Hüşgû* (nşr. Şâh Muhammed Atâurrahman), Patna 1959, s. 312-331; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Tarih-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, Tahran 1348 hş., II, 158-166; Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Delhi 1984, s. 91-92; Mihr Nûr Muhammed Han, "Hân-ı Ârzû der 'Arşa-i Edeb u Tahkîk", *Nâme-i Pârsî*, sy. 3, Tahran 1377 hş., s. 5-14; Ârif Nevşâhî, "Sirâcü'l-luğa", *Neşr-i Dâniş*, X/4, Tahran 1381 hş., s. 39-41; Mehdi Rahîmpûr, "Dîdgâhâ-yi Âvâsnâhtî-yi Sirâceddîn ‘Ali Hân Ârzû ber Esâs-ı Risâle-i Müşmir", *Kitâb-ı Mâh-ı Edebiyyât*, sy. 15, Tahran 1387 hş., s. 12-23; a.mlf., "Seyrî der Ahvâl u Âşâr-ı Sirâceddîn ‘Ali Hân Ârzû-yi Ekberâbâdî", *Âyîne-i Mirâs*, sy. 40, Tahran 1387 hş., s. 289-318; a.mlf., "Nazariyye-i Deryâft: Ez Sirâceddîn ‘Ali Hân Ârzû-yi Ekberâbâdî tâ Hans Robert Jauss-i Âlmânî", a.e., sy. 44 (1388 hş.), s. 90-109; Saîd Şeffiyyûn, "La'l u Hazef, Nağd u Berresî Taşhîh-i Divân-ı Ârzû der Cevâb-ı Divân-ı Bâbâ Figânî", a.e., sy. 46 (1389 hş.), s. 115-130; a.mlf., "Pejûheşi Nev der Ahvâl u Âşâr-ı Sirâceddîn ‘Ali Hân Ârzû", *Mecelle-i Büstân-ı Edeb*, II/2, Şiraz 1389 hş., s. 83-106; Yûsuf Big Bâbâpûr, "Cilvehâ-yi Nağd-ı Edebî der Âşâr-ı Sirâceddîn ‘Ali Hân Ârzû", *Kitâb-ı Mâh-ı Edebiyyât*, sy. 33 (1388 hş.), s. 24-29; Alîm Eşref Hân, "Ferhengnevisî-yi Fârsî der Şibh-i Kârre-i Hind Sirâceddîn ‘Ali Hân Ârzû ve Ferheng-i Çirâğ-ı Hidâyet", *Nâme-i Encümen*, sy. 33-34, Tahran 1388 hş., s. 171-186; Sîrûs Şemîsâ – Şehîâ Ferkadânî, "Tahlîl-i Dîdgâhâ-yi İntikâdî-yi Hân-ı Ârzû der Tezkire-i Mecma‘u'n-nefâ'is", *Faşlânâme-i Mütâla‘at-ı Şibh-i Kârre*, II/5, Zâhidân 1389 hş., s. 7-28; P. Hardy, "Ârzû Khan", *EP* (Ing.), I, 680; M Siddiqi, "Ârzû, Serâj-al-Din ‘Ali Khan", *Elr.*, II, 691; Fethullah Müctebâyî, "Ârzû", *DMBİ*, I, 295-296.

